VAI TRÒ CỦA NGƯỜI CAO TUỔI TRONG VIỆC BẢO TỒN, PHÁT HUY CÁC GIÁ TRỊ CỦA LỄ HỘI TRUYỀN THỐNG(*)

Đặng Thị Hoa

Tóm tắt: *Người cao tuổi luôn giữ vị trí quan trọng trong các hoạt động giữ gìn giá trị cốt lõi của lễ hội truyền thống. Bài viết dựa vào kết quả khảo sát thực địa tại 7 tỉnh về vai trò của người cao tuổi trong việc bảo tồn, phát huy các giá trị của lễ hội truyền thống. Kết quả nghiên cứu cho thấy, người cao tuổi luôn là người tổ chức, sắp xếp, thực thi các nghi lễ chủ yếu của lễ hội và hướng dẫn chuyển giao cho các thế hệ con cháu. Bên cạnh đó, người cao tuổi còn bảo tồn các tri thức quan trọng liên quan đến lễ hội như các truyền thuyết, niềm tin tín ngưỡng và có những ý kiến góp ý quan trọng đối với chính quyền địa phương về phương thức quản lý và tổ chức lễ hội. Với sự tham gia của người cao tuổi, lễ hội truyền thống đã và đang được bảo tồn và phát huy các giá trị trong bối cảnh hiện đại và phát triển hiện nay.*

Từ khóa: *Di sản; Lễ hội truyền thống; Người cao tuổi; Văn hóa truyền thống.*

Mở đầu

Văn hóa Việt Nam có rất nhiều câu thành ngữ, tục ngữ nói về vị trí, vai trò của người cao tuổi trong xã hội như: "*Gừng càng già càng cay*, "*Thổ công là cha*" hay "*Già quen việc, trẻ quen ăn*"... Người cao tuổi, với những kinh nghiệm từng trải của họ luôn là chỗ dựa, là kho tàng tri thức kinh nghiệm cho các lớp thế hệ đời sau tiếp nối. Người cao tuổi trong văn hóa Việt Nam luôn được kính trọng và trở thành những biểu tượng tinh thần trong mỗi gia đình, dòng họ và cộng đồng.

Lễ hội là một trong những loại hình di sản văn hóa phổ biến nhất trong cộng đồng các dân tộc ở Việt Nam. Lễ hội truyền thống là nơi khởi nguồn, gìn giữ và bồi đắp những giá trị văn hóa của cộng đồng. Tổ chức lễ hội truyền thống luôn là mối quan tâm đặc biệt của cộng đồng. Trong đó, người cao tuổi với kho tàng tri thức, kinh nghiệm trong các hoạt động tổ chức nghi lễ, trò chơi,... luôn là những người nắm giữ hồn cốt của lễ hội, bảo tồn và phát huy các giá trị của lễ hội thông qua các nghi thức cúng tế, bài văn tế hay cả những hình thức tổ chức của các lễ hội. Cho đến nay, hầu hết các hoạt động nghi lễ, tổ chức lễ hội truyền thống đều do người cao tuổi nắm giữ, bảo tồn, vì vậy, người cao tuổi không chỉ là người giữ lại các lễ hội mà họ đã và đang được sống với các lễ hội. Lễ hội trở thành một nguồn sống, gắn với giá trị tinh thần của người cao tuổi và ngược lại, người cao tuổi luôn là người giữ lại các hồn cốt của lễ hội.

Các nghiên cứu về lễ hội đã có khá nhiều, phần lớn các công trình nghiên cứu tập trung mô tả các nghi thức, nghi lễ của lễ hội, các giá trị văn hóa và giá trị kinh tế của lễ hội. Nhiều công trình đã bàn luận, phân tích về sự mai một của lễ hội trong bối cảnh phát triển và hội nhập hiện nay nhưng chưa có công trình nào đề cập đến vấn đề bảo tồn, duy trì và phát triển

(*) Bài viết là kết quả nghiên cứu của đề tài cấp nhà nước "*Vai trò của người cao tuổi trong việc bảo tồn và phát huy di sản văn hóa trong thời kỳ hội nhập",* mã số ĐTĐL: XH-10/18 do Viện Nghiên cứu Người cao tuổi thực hiện từ năm 2019-2021.

lễ hội của những người chủ nhân của lễ hội tại cộng đồng, đặc biệt là vai trò của người cao tuổi. Vậy, trên thực tế, người cao tuổi đã tham gia vào các hoạt động duy trì và phát triển lễ hội như thế nào và họ có vai trò gì trong bảo tồn và truyền bá lễ hội cho các thế hệ tiếp nối. Bài viết sử dụng dữ liệu khảo sát thực địa năm 2019 - 2020 đối với 1.394 người cao tuổi (từ 60 đến 75 tuổi, trong đó có 852 nam và 542 nữ; 949 người là dân tộc Kinh; 129 dân tộc Chăm; 99 dân tộc Hmông; 79 dân tộc Khơ me; 101 dân tộc Ê đê và một số ít là dân tộc khác). Cuộc điều tra được thực hiện tại 7 tỉnh: Thái Bình, Thanh Hóa, Sóc Trăng, Lạng Sơn, Ninh Thuận, Tây Ninh và Đắk Lắk. Đây là kết quả khảo sát thực địa của đề tài cấp nhà nước về "Vai trò của người cao tuổi trong việc bảo tồn và phát huy di sản văn hóa trong thời kỳ hội nhập". Câu hỏi nghiên cứu đặt ra là: vai trò của người cao tuổi trong tổ chức, bảo tồn và phát huy các giá trị của lễ hội hiện nay như thế nào? Người cao tuổi đã và đang làm gì trong bối cảnh lễ hội đang có nhiều biến đổi và đã truyền dạy, bảo tồn, gìn giữ những gì từ hoạt động của lễ hội trong cộng đồng hiện nay.

1. Tổng quan các nghiên cứu về lễ hội và vai trò của người cao tuổi đối với bảo tồn lễ hội truyền thống

Lễ hội luôn là chủ đề thu hút sự quan tâm của các nhà nghiên cứu văn hóa, dân tộc học, tôn giáo, tín ngưỡng…. Các công trình nghiên cứu về lễ hội đã có rất nhiều, bao trùm khá nhiều khía cạnh, lĩnh vực của lễ hội. Từ rất lâu, lễ hội truyền thống được mô tả trong các công trình nghiên cứu khá chi tiết từ vị trí, vai trò, giá trị lịch sử, văn hóa của lễ hội đối với cộng đồng, tộc người và quốc gia dân tộc. Bên cạnh đó, các nhà nghiên cứu cũng quan tâm nhiều đến vai trò của lễ hội trong phát triển, coi lễ hội là một di sản quý báu cần được lưu truyền và gìn giữ (Đinh Gia Khánh, 1985; Trần Quốc Vượng, 1994; Ngô Đức Thịnh, 2007; Lê Hồng Lý, 2008).

Nhiều nhà nghiên cứu cho rằng, lễ hội truyền thống là một di sản văn hóa và rất có giá trị trong đời sống hiện đại. Ngô Đức Thịnh trong công trình nghiên cứu "Bảo tồn, làm giàu và phát huy các giá trị văn hóa truyền thống Việt Nam trong đổi mới và hội nhập" cho rằng, trong xã hội đương đại, lễ hội truyền thống còn giữ năm giá trị cơ bản là: giá trị cộng đồng, giá trị hướng về nguồn, giá trị cân bằng đời sống tâm linh, giá trị sáng tạo và hưởng thụ văn hóa và giá trị bảo tồn, làm giàu và phát huy bản sắc văn hóa dân tộc (Ngô Đức Thịnh, 2011). Lễ hội là nơi bảo lưu, nuôi dưỡng và phát triển nhiều truyền thống văn hóa của cộng đồng các làng xã. Lễ hội còn là chỗ dựa tinh thần cho người nông dân, thể hiện quan niệm đối với cái đẹp và khát vọng vươn lên cái đẹp của họ (Hồ Hoàng Hoa, 1998). Lễ hội đã làm hồi sinh ý thức trở lại cội nguồn, nhiều giá trị văn hóa tộc người được tìm kiếm, chắp nối cho con cháu trong bối cảnh kinh tế thị trường. Lễ hội cũng tạo ra nguồn lợi kinh tế to lớn đối với cộng đồng làng, tạo việc làm cho dân làng. Tuy nhiên, những mặt trái của kinh tế thị trường cũng biểu hiện rõ nét trong lễ hội hiện nay (Lê Hồng Lý, 2008, tr.8, 10, 380, 382). Bên cạnh đó, lễ hội truyền thống cũng thể hiện quá trình chuyển biến của xã hội. Lễ hội không phải là một hiện tượng văn hóa bất biến mà có sự biến chuyển qua thời gian. Sự thay đổi và tiếp tục của các lễ hội chính là sự hài hòa hoá nhất định của nó đối với không gian và thời gian (Đinh Gia Khánh, Lê Hữu Tầng, 1993; Trần Quốc Vượng, 1994; Nguyễn Quang Lê, 2011; Bùi Hoài Sơn, 2006, 2010, 2012, 2013; Lê Hồng Lý, 2008….). Như vậy, qua tổng quan các công trình nghiên cứu có thể thấy rõ, lễ hội luôn có giá trị trong đời sống văn hóa của cộng đồng, là nguồn nước mạch quan trọng duy trì sự sống của các di

tích văn hóa. Đồng thời, lễ hội cũng chính là một loại hình di sản văn hóa rất đặc thù, di sản văn hóa phi vật thể của nhân loại.

Tuy nhiên, nghiên cứu về vai trò của người cao tuổi trong bảo tồn các di sản văn hóa lại rất ít được quan tâm. Trong rất nhiều các công trình nghiên cứu về lễ hội, các nhà nghiên cứu thường chỉ mô tả người cao tuổi đóng vai trò là chủ lễ, là phần hồn của lễ hội nhưng hầu như chưa có một công trình nghiên cứu nào đi sâu phân tích, đánh giá thật cụ thể vai trò của người cao tuổi trong bảo tồn và phát huy các giá trị của lễ hội truyền thống. Có thể nói, đây là khoảng trống trong nghiên cứu lễ hội và cũng là khoảng trống trong nghiên cứu về người cao tuổi. Trong khi đó, vai trò của người cao tuổi trong lễ hội luôn hiện hữu ở rất nhiều công trình nghiên cứu và trong đời sống thực tiễn.

2. Vai trò của người cao tuổi trong bảo tồn, phát huy các giá trị của lễ hội truyền thống

Quản lý, bảo tồn và phát huy các giá trị của lễ hội truyền thống là đề cao vai trò quản lý tự quản của cộng đồng. Hiện nay các công ước về quản lý, bảo vệ di sản đều nhấn mạnh và khuyến nghị nâng cao vai trò của cộng đồng. Tuy nhiên, ở hầu hết các cộng đồng, vai trò và các hoạt động quản lý, bảo tồn và phát huy các giá trị của lễ hội chủ yếu là do người cao tuổi thực hiện và bao quát.

Trong nghiên cứu này, chúng tôi sẽ đề cập đến vai trò của người cao tuổi trong bảo tồn, phát huy các giá trị của lễ hội truyền thống từ những khía cạnh sau:

2.1. Người cao tuổi duy trì các nghi lễ, hoạt động lễ hội truyền thống và hướng dẫn, chuyển giao cho các thế hệ kế tiếp

Trong mỗi lễ hội, các nghi thức phần lễ của lễ hội là bắt buộc và phải tuân thủ theo những nghi thức truyền thống, có như vậy, lễ hội mới giữ được vẻ tôn nghiêm và mang đậm dấu ấn bản sắc. Trong các bước chuẩn bị lễ hội, người cao tuổi thường giữ vai trò tổ chức, sắp xếp các công việc. Người cao tuổi nắm giữ các vị trí quan trọng trong ban tổ chức lễ hội, cắt cử công việc cho các thành viên tham gia, kiểm tra đồ thờ, đồ lễ, trang phục, quét dọn nơi thờ tự, chăm lo bảo quản di tích, rà soát các bài văn tế, khấn, tắm rửa, lau dọn bàn thờ và các tượng thờ,… Chủ tế của lễ hội thường là người cao tuổi, ban chấp sự của lễ hội bao gồm chủ yếu là người cao tuổi, các vị trí viết văn tế, chúc văn, sau nữa là phân công "chấp sự" (những người giúp việc lúc tế lễ) đều do người cao tuổi đảm nhiệm. Các cụ cao tuổi trong làng tham gia các hoạt động chuẩn bị lễ hội và hướng dẫn con cháu chuẩn bị các nghi lễ khánh tiết, đồ lễ cúng của lễ hội. Ngay cả trong hoạt động tổ chức trò chơi truyền thống của lễ hội, người cao tuổi cũng đóng vai trò là nòng cốt, chủ trì các hoạt động vui chơi như là người ném quả còn đầu tiên, là người rạch quả còn thiêng, lấy hạt bên trong tung lên cho người dự lễ hội để mọi người hứng vận may; là người diễn xướng cho các sân khấu diễn nghệ thuật truyền thống như hát chèo, hát xoan, hát quan họ trong lễ hội. Các hình thức sinh hoạt ca hát đã trở thành những hoạt động quan trọng trong ngày hội làng. Loại hình hát nghi lễ còn khá phổ biến trên khắp địa bàn vùng đồng bằng Bắc Bộ (Kết quả tọa đàm cấp tỉnh, 2019).

Kết quả khảo sát tại 7 tỉnh cho thấy, hầu hết người cao tuổi nhận thức rất rõ về vị trí và vai trò của họ trong việc bảo tồn và phát huy các giá trị của lễ hội. Trên thực tế, người cao tuổi hiện nay cũng đang tham gia rất tích cực vào các hoạt động tổ chức lễ hội ở các địa phương (Bảng 1).

BẢNG 1. Ý KIẾN CỦA NGƯỜI CAO TUỔI VỀ CÁC HOẠT ĐỘNG THAM GIA TRONG LỄ HỘI

Hoạt động tham gia	**Số lượng**	**Tỷ lệ %**
Là thành viên trong Ban chấp hành các nghi lễ thờ cúng cộng đồng tại địa phương	981	70,0
Là người nắm vững các nguyên tắc nghi lễ	1.036	73,9
Là người trực tiếp tham gia tổ chức các nghi lễ	1.035	73,8
Là người thực hành các nghi lễ tại cộng đồng	1.037	74,0
Là người hướng dẫn các thành viên khác thực hành nghi lễ	1.087	77,5
Là người góp phần giảng giải ý nghĩa của các nghi lễ	1.098	78,3

Nguồn: Kết quả khảo sát của đề tài.

Với vị trí chủ chốt trong các hoạt động nghi lễ, người cao tuổi hiện nay cũng đang rất tích cực trao truyền lại các hoạt động tổ chức nghi lễ, lễ hội của cộng đồng cho các thế hệ kế tiếp. Do vậy, vai trò của người cao tuổi trong việc bảo tồn và phát huy lễ hội, nghi lễ tín ngưỡng tại cộng đồng là rất quan trọng.

BẢNG 2. Ý KIẾN CỦA NGƯỜI CAO TUỔI VỀ HOẠT ĐỘNG TRỰC TIẾP THAM GIA TỔ CHỨC LỄ HỘI Ở CÁC ĐỊA PHƯƠNG (%)

Hoạt động	**Tỉnh khảo sát**							**N**
	Thái Bình	**Thanh Hóa**	**Sóc Trăng**	**Lạng Sơn**	**Tây Ninh**	**Ninh Thuận**	**Đắk Lắk**	
Có trực tiếp tham gia tổ chức các nghi lễ cộng đồng tại địa phương	91,5	88,8	86,5	100	24,3	54,7	76,5	1.035
Có trực tiếp tham gia thực hành các nghi lễ cộng đồng tại địa phương	90,5	85,2	84,5	100	22,9	51,0	89,0	1.037
Là người hướng dẫn các thành viên thực hành nghi lễ cộng đồng ở địa phương	87,9	83,2	83,5	100	40,5	59,9	92,5	1.087
Là người góp phần giảng giải các nguyên tắc, nghi lễ lễ hội cộng đồng ở địa phương	91,5	85,2	81,5	100	41,0	62,0	92,0	1.098

Nguồn: Kết quả khảo sát của đề tài.

Kết quả Bảng 2 cho thấy, hầu hết người cao tuổi tham gia vào các hoạt động của lễ hội, trực tiếp tham gia các hoạt động và hướng dẫn các thế hệ con cháu, các thành viên thực hành các nghi lễ của lễ hội. Tuy nhiên, sự tham gia của người cao tuổi có sự khác biệt giữa các địa phương. Tỉnh Lạng Sơn có sự tham gia đầy đủ nhất từ người cao tuổi, trong khi đó, tại tỉnh Tây Ninh và Ninh Thuận, tỷ lệ người cao tuổi tham gia ít hơn. Lý giải về vấn đề này, người

cao tuổi cho rằng, ở những địa phương có yếu tố thuần về tộc người, có truyền thống văn hóa lâu đời, gắn với văn hóa làng và văn hóa tộc người thì sự tham gia của người cao tuổi vào các hoạt động lễ hội nhiều hơn. Với các địa phương có quá trình phát triển kinh tế - xã hội nhanh sau những năm Đổi mới, có sự đa dạng về văn hóa tộc người và tính cố kết cộng đồng chưa cao thì hoạt động tham gia lễ hội của người cao tuổi chưa thực sự được phát huy.

2.2. Người cao tuổi bảo tồn các tri thức liên quan đến lễ hội, bao gồm cả những truyền thuyết, nguồn gốc lễ hội, các niềm tin tín ngưỡng trong cuộc sống hiện đại

Lễ hội truyền thống thường được gắn với một hình thức sinh hoạt tinh thần cụ thể, với một cộng đồng cụ thể, được biểu tượng bằng tính thiêng của di tích vật thể hay truyền thống văn hóa của một cộng đồng. Do vậy, mỗi lễ hội thường có những câu chuyện truyền thuyết gắn với nguồn gốc hình thành, cũng có thể là một câu chuyện của một anh hùng lịch sử, một nhân vật được hình tượng hóa, thánh hóa với niềm tin mãnh liệt về sức sống của cộng đồng.

Một trong những vai trò hết sức quan trọng của người cao tuổi là luôn giữ gìn, bảo lưu các giá trị căn cốt của lễ hội, ngăn chặn và làm giảm các biến tướng hay hiện đại hóa các lễ hội để bảo tồn các giá trị truyền thống của lễ hội. Đánh giá về quan điểm này, hầu hết người cao tuổi ở các địa phương đều cho rằng, hiện tượng biến tướng, lợi dụng lễ hội để kinh doanh trục lợi là khá phổ biến. Các hoạt động của lễ hội bị biến tướng trở thành dịch vụ và kèm theo là rất nhiều các hoạt động dịch vụ mới, làm thay đổi các giá trị truyền thống của lễ hội. Do vậy, trong thời gian diễn ra lễ hội, người cao tuổi luôn có vai trò quyết định các hoạt động chính của lễ hội để giữ và bảo vệ danh tiếng và uy tín của di tích, lễ hội.

BẢNG 3. Ý KIẾN ĐÁNH GIÁ CỦA NGƯỜI CAO TUỔI VỀ CÁC HOẠT ĐỘNG CỦA LỄ HỘI

Hoạt động tham gia	**Số lượng**	**Tỷ lệ %**
Phần lễ quan trọng hơn phần hội	1.076	76,7
Phần hội quan trọng hơn phần lễ	750	53,5
Phần lễ và phần hội đều quan trọng	1.060	75,0
Lễ là nghi thức cốt lõi của lễ hội dân gian từ xưa để lại	1.315	93,8
Lễ là hoạt động ít có thay đổi	958	68,3
Lễ hội có sự thay đổi	952	76,9
Lễ hội gắn liền với cuộc sống của cộng đồng	1.097	78,2

Nguồn: Kết quả khảo sát của đề tài.

Kết quả khảo sát ở Bảng 3 thể hiện rõ sự quan tâm của người cao tuổi đối với lễ hội ở địa phương. Hầu hết các ý kiến đều đánh giá giá trị truyền thống của lễ hội dân gian có ý nghĩa đặc biệt quan trọng với cộng đồng dân cư. Do vậy, việc bảo vệ lễ hội là rất cần thiết. Tuy nhiên, người cao tuổi có vai trò như thế nào trong việc bảo tồn các lễ hội hiện nay. Bảng 4 cho biết đóng góp của người cao tuổi hiện nay trong các hoạt động của lễ hội dân gian như thế nào.

BẢNG 4. Ý KIẾN VỀ SỰ ĐÓNG GÓP CỦA NGƯỜI CAO TUỔI TRONG TỔ CHỨC LỄ HỘI HIỆN NAY

Hoạt động	Tỉnh khảo sát							N
	Thái Bình	Thanh Hóa	Sóc Trăng	Lạng Sơn	Tây Ninh	Ninh Thuận	Đắk Lắk	
Coi nghi thức lễ hội là giá trị cốt lõi từ xa xưa để lại	97,0	94,4	95,5	100	82,3	89,4	99,5	1315
Coi lễ hội là một phần quan trọng gắn liền với cuộc sống của người dân trong cộng đồng	98,0	94,4	94,5	100	41,4	71,5	50,5	1097
Là người trong Ban điều hành lễ hội	80,4	79,1	82,5	100	39,0	58,8	43,0	962
Là người nắm vững các bước nghi lễ trong lễ hội	92,5	81,1	84,5	100	25,2	72,4	45,5	997
Là người trực tiếp tham gia tổ chức các nghi lễ trong lễ hội	91,0	80,1	84,0	100	26,2	60,8	43,5	966
Là người trực tiếp tổ chức các trò chơi của lễ hội	92,5	77,6	86,0	100	39,5	64,3	73,5	1063
Là người giảng giải ý nghĩa của lễ hội cho du khách và thế hệ trẻ	92,5	80,1	85,0	100	31,0	59,8	89,5	1071
Là người có ý kiến góp ý, kiến nghị với chính quyền địa phương khôi phục lễ hội	95,0	87,8	86,0	100	46,7	68,8	97,0	1159
Là người góp ý kiến với chính quyền địa phương không hiện đại hóa lễ hội	94,0	90,8	85,5	100	66,7	69,8	95,0	1202

Nguồn: Kết quả khảo sát của đề tài.

Kết quả khảo sát ở các tỉnh cho thấy, có sự khác biệt đáng kể giữa các địa phương về vai trò của người cao tuổi trong bảo tồn và duy trì lễ hội. Ở các địa phương có truyền thống văn hóa lâu đời, có nhiều di tích văn hóa, lịch sử gắn liền với quá trình phát triển của cộng đồng thì người cao tuổi tham gia khá phổ biến và đóng vai trò chủ chốt trong triển khai các hoạt động của lễ hội như Thái Bình, Thanh Hóa, Lạng Sơn, Sóc Trăng. Ở một số tỉnh, sự tham gia của người cao tuổi trong các hoạt động lễ hội khá hạn chế, dẫn tới việc duy trì các hoạt động lễ hội ở các địa phương này cũng ít hiệu quả hơn như ở Đắk Lắk, Tây Ninh.

2.3. Vấn đề bảo tồn và phát huy các giá trị của lễ hội từ góc nhìn của người cao tuổi

Trong quá trình phát triển của lễ hội, có những vấn đề đang đặt ra như: nhiều nghi lễ bị đơn giản hóa, hiện đại hóa trong các nghi thức; một số lễ hội đã bị ảnh hưởng của mục tiêu phát triển kinh tế, du lịch theo hướng thương mại đã làm thay đổi tính chất và giá trị của một số lễ hội truyền thống.

Những biến đổi của lễ hội truyền thống đang diễn ra khá gay gắt, điều này luôn là mối quan tâm đặc biệt của người cao tuổi ở các địa phương. Các nghi lễ được giảm bớt do không còn đủ tư liệu như bài văn tế, không có đủ người thực hiện do nhóm trẻ tuổi, trung niên hiện nay không biết thực hiện các nghi lễ. Chẳng hạn, đội tế trong các nghi lễ hiện nay không còn đủ người vì có rất ít người biết thực hiện các nghi lễ tế. Hoạt động đọc văn tế (kể cả đọc bằng tiếng Việt hiện đại) cũng không có do không có văn tế đầy đủ và cũng không có người đọc. Ban quản lý di tích và quản lý lễ hội hiện nay chủ yếu giao cho chính quyền địa phương nên vai trò của người cao tuổi không còn có ý nghĩa quyết định trong việc tổ chức các nghi lễ thờ cúng và lễ hội (Kết quả tọa đàm cấp tỉnh, 2019).

Trước thực tế đó, người cao tuổi ở các địa phương đã có rất nhiều trăn trở, đề xuất những kiến nghị khá cụ thể về một số vấn đề như không nên tổ chức quá lớn, lãng phí, không kéo dài quá dài ngày, tổ chức lễ hội phải gắn với bảo vệ di tích,…

"*Tổ chức lễ hội hiện nay làm lớn quá, không phù hợp với tính thiêng của các di tích. Thứ nữa là tổ chức lễ hội kéo dài ngày không phù hợp với đặc điểm lễ hội của các di tích, kéo quá nhiều du khách đến địa phương làm ảnh hưởng đến việc bảo vệ di tích. Trong khi đó, nội dung lễ hội chuẩn bị sơ sài dẫn tới du khách sẽ chán nản, không hứng thú với các hoạt động của lễ hội". "Lễ hội tổ chức với quy mô lớn, ngoài khả năng quản lý của chính quyền địa phương dẫn tới mất an ninh trật tự. Người cao tuổi làm việc quá sức trong việc bảo quản các di tích, làm cho các di tích chóng xuống cấp và phải mất nhiều chi phí để bảo tồn và phục hồi, đặc biệt là các di vật thờ tự*" (Kết quả thảo luận nhóm người cao tuổi, tỉnh Thái Bình).

"*Lễ hội đang bị hành chính hóa, không giao cho cộng đồng địa phương tự chủ nên người cao tuổi không thể tổ chức theo cách truyền thống, huy động sự tham gia của các gia đình, dòng họ của địa phương. Tổ chức lễ hội với sự đầu tư lớn của các địa phương và doanh nghiệp dẫn tới tình trạng kinh doanh hóa lễ hội, làm mất đi tính cộng đồng và giá trị văn hóa của lễ hội*" (Kết quả thảo luận nhóm người cao tuổi, tỉnh Thanh Hóa).

Có thể thấy, người cao tuổi đã tham gia rất tích cực vào việc tổ chức lễ hội, luôn có những góp ý quan trọng vào các hoạt động tổ chức lễ hội của địa phương. Hầu hết người cao tuổi đều rất sẵn sàng tham gia các hoạt động lễ hội với vai trò nòng cốt như trước đây với mong muốn được bảo vệ lễ hội theo đúng giá trị truyền thống của nó. Đây là hướng đi và là giải pháp quan trọng để bảo vệ lễ hội vốn đã được đánh giá là di sản văn hóa phi vật thể của đất nước, cộng đồng.

Với hoạt động quản lý lễ hội hiện nay, trong những năm gần đây, hoạt động lễ hội dân gian, lễ hội truyền thống được khôi phục lại quá nhiều. Việc khôi phục các lễ hội truyền thống là cần thiết, một mặt chúng ta khôi phục và bảo tồn được các giá trị, ý nghĩa của các di sản văn hóa mà cha ông để lại, trong đó có khá nhiều di sản đã bị mai một, thậm chí bị thất truyền. Mặt khác, việc khôi phục lại các lễ hội truyền thống cũng đáp ứng được tâm tư, nguyện vọng sinh hoạt tinh thần của đông đảo người dân ở các vùng, thể hiện sức sống văn

hóa tinh thần của người dân với truyền thống của dân tộc. Quy mô tổ chức lễ hội không chỉ ở trong phạm vi một cộng đồng nhỏ mà được mở rộng tầm quốc gia, vùng và liên làng, liên xã. Tuy nhiên, việc phục hồi ồ ạt các lễ hội và di tích kèm theo với xu hướng thương mại hóa, hiện đại hóa lễ hội là điều đáng lo ngại.

Về mặt tích cực, việc khôi phục các lễ hội sẽ góp phần phát triển du lịch, kinh tế - xã hội ở một số địa phương, tạo ra nhiều việc làm mới và tăng thu nhập cho người dân và cả cộng đồng. Mở rộng lễ hội cũng góp phần kích thích sản xuất, đặc biệt là các sản phẩm làng nghề, phục vụ du lịch.

Về mặt tiêu cực, việc mở rộng các lễ hội lại trở nên lãng phí, phô trương và đôi khi lại làm mất đi bản sắc văn hóa của di tích, lễ hội truyền thống. Trước thực trạng đó, việc quản lý lễ hội hiện nay cần được đánh giá và sắp xếp lại một cách hợp lý. Theo ý kiến của người cao tuổi các địa phương, việc sắp xếp, quản lý lễ hội hiện nay cần phải lưu ý những vấn đề sau:

"*Lễ hội cần được đầu tư về kinh phí nhưng phải xuất phát từ nhu cầu của cộng đồng và với sự quản lý chặt chẽ của cơ quan quản lý nhà nước để người dân tự đứng ra tổ chức, có sự tham gia và hướng dẫn tích cực của người cao tuổi ở địa phương*" (PVS người cao tuổi, Thanh Hóa).

"*Tổ chức lễ hội cần phải được cân nhắc, do nhà nước và nhân dân cùng làm nhưng phải gắn với các di tích lịch sử, di tích văn hóa, không khôi phục một cách ồ ạt, thiếu căn cứ và chạy theo nhu cầu phát triển du lịch của một số doanh nghiệp, nhất là doanh nghiệp tư nhân*" (PVS người cao tuổi, Thái Bình).

"*Việc sắp xếp ban tổ chức lễ hội cần giao cho các địa phương, nhất là các cộng đồng làng xã tự sắp xếp, tránh việc điều tiết một cách máy móc, nể nang cấp trên hay do áp đặt từ một tổ chức bên ngoài. Ban tổ chức lễ hội mà không có sự tham gia của cộng đồng, của người cao tuổi ở địa phương thì sẽ mang tính hình thức, đôi khi lại còn tổ chức các hoạt động lễ hội sai lệch với các giá trị văn hóa truyền thống vốn có của nó*" (PVS người cao tuổi, Thái Bình).

Có thể thấy, theo nguyện vọng của người cao tuổi ở các địa phương, việc tổ chức lễ hội truyền thống phải gắn liền với các di tích lịch sử, văn hóa, phải xuất phát từ nhu cầu của người dân và đặc biệt là phải phát huy được sự tham gia, vai trò của người cao tuổi trong việc tổ chức lễ hội. Bởi lẽ, người cao tuổi ở các địa phương là người nắm giữ được đầy đủ nhất những giá trị văn hóa truyền thống của lễ hội, am hiểu về phong tục tập quán, am hiểu về lịch sử cộng đồng và lịch sử của lễ hội. Do vậy, việc sắp xếp ban tổ chức lễ hội rất cần thiết có sự tham gia và góp ý của người cao tuổi ở các địa phương.

Cũng theo ý kiến của người cao tuổi, nhận thức về việc tổ chức và tham gia lễ hội cũng cần được xem xét, đánh giá một cách cẩn trọng. Ở một số địa phương "phú quý sinh lễ nghĩa", chỉ cần có một dấu vết nhỏ của lễ hội mà có thể khôi phục, tổ chức với quy mô ồ ạt, thiếu căn cứ thực tế là rất lãng phí và không phù hợp. Việc tiến hành khảo sát, đánh giá thực trạng lễ hội và thực trạng nhu cầu tổ chức lễ hội ở các địa phương là rất cần thiết.

Bên cạnh đó, việc tổ chức các nghi lễ của lễ hội cũng được biến thể theo cách hành chính hóa. Chẳng hạn ở một số địa phương, khi Ban tổ chức là những người quản lý nhà nước, không am hiểu về văn hóa thì có những quy định bắt buộc không phù hợp với tập tục truyền thống như không được mang lễ vật vào các ban thờ, người đi dự lễ không được vào các hậu cung hay đặt lễ lên ban thờ hay không được thắp hương… Mọi lễ vật dâng cúng được quy bằng tiền và có sự phân biệt giữa những

người đi lễ có nhiều tiền và có ít tiền. Điều này là không thể chấp nhận được vì theo quan niệm truyền thống của người Việt, đi lễ là theo thành tâm chứ không kể là người sang, kẻ hèn. Sự thương mại hóa và giao quyền tổ chức lễ hội cho những người kinh doanh dẫn tới mất đi tính thiêng của lễ hội và làm rối loạn quản lý ở các di tích di sản.

Việc xây dựng mô hình quản lý lễ hội ở các địa phương cũng cần có sự đánh giá cẩn trọng. Mỗi vùng văn hóa, mỗi địa phương có cách quản lý khác nhau và phù hợp với nhu cầu của người dân trong cộng đồng. Do vậy, việc xây dựng mô hình quản lý lễ hội cũng cần có sự tham gia góp ý kiến của người dân trong cộng đồng, đặc biệt là sự tham gia của người cao tuổi - những người hiện nay đang trực tiếp chăm sóc và bảo vệ các di sản. Việc phân cấp quản lý giao cho chính quyền địa phương các cấp là cần thiết nhưng cũng cần phải có những quy chế của mỗi vùng, mỗi tỉnh cho phù hợp hơn với đặc điểm văn hóa của các vùng, các địa phương.

4. Một số đề xuất giải pháp phát huy vai trò của người cao tuổi

Người cao tuổi luôn có vai trò quan trọng trong bảo tồn, phát huy các giá trị của lễ hội. Để phát huy vai trò của người cao tuổi, bài viết đề xuất một số giải pháp sau:

1 - Bố trí và sắp xếp người cao tuổi tham gia các hoạt động xây dựng quy chế lễ hội ở các địa phương. Có sự tham gia của người cao tuổi trong xây dựng, hoàn thiện các quy chế lễ hội sẽ giúp cho các hoạt động tổ chức lễ hội ít bị tác động tiêu cực của các yếu tố hiện đại và biến tướng do kinh tế thị trường và tốc độ xã hội hóa lễ hội như hiện nay.

2 - Trong quá trình bảo tồn và phát huy vai trò của lễ hội trong đời sống hiện nay, cần nêu gương và đề cao vị trí, vai trò của người cao tuổi với những hình ảnh có uy tín, mẫu mực trong cộng đồng. Phát huy các kinh nghiệm truyền thống trong tổ chức lễ hội với phương châm "Mỗi thành viên, mỗi gia đình có trách nhiệm bảo vệ di sản văn hóa và bảo vệ lễ hội" (Kết quả tọa đàm cấp tỉnh, 2019) với tinh thần tự giác, trách nhiệm. Giao cho các tổ chức hội người cao tuổi ở địa phương tổ chức tuyên truyền, vận động con cháu trong gia đình, cộng đồng tham gia tích cực và có trách nhiệm vào các lễ hội ở địa phương.

3 - Mở rộng và hiện đại hóa các hoạt động văn hóa, thể thao trong lễ hội nhưng cần có sự tư vấn, giúp đỡ của người cao tuổi để đáp ứng được yêu cầu làm mới lễ hội nhưng phải giữ được bản sắc văn hóa, giá trị lịch sử của lễ hội. Điều hết sức quan trọng là sự tham gia của người cao tuổi làm sống lại các di tích văn hóa, lịch sử của địa phương. Như vậy, sẽ giải quyết được bài toán gắn kết những giá trị của di sản văn hóa truyền thống, trong đó có lễ hội với các giá trị hiện đại.

4 - Cần đưa lễ hội về với cộng đồng và trao quyền tổ chức lễ hội cho các cộng đồng. Khi đó, lễ hội do cộng đồng tổ chức và làm chủ. Ban quản lý đình làng và những người có trách nhiệm trong cộng đồng lên kế hoạch cho lễ hội, phù hợp với phong tục tập quán của từng địa phương. Không nhất thiết phải kịch bản hoá lễ hội với những nội dung mới, không phù hợp với văn hoá của người dân tại cộng đồng nơi diễn ra lễ hội. Các cán bộ quản lý văn hoá được thu hút với vai trò giám sát và tư vấn cho cộng đồng trong quá trình triển khai tổ chức lễ hội. Giao cho người cao tuổi ở các địa phương quản lý, chăm sóc và bảo vệ các di tích, vốn là các địa điểm quan trọng của lễ hội. Các tài sản văn hóa, lịch sử được bảo vệ cẩn trọng, nghiêm ngặt với cách làm và kinh nghiệm của người cao tuổi cũng góp phần cho các tài sản văn hóa được "tái sinh" trong cuộc sống hiện đại. Những đóng góp của người cao tuổi cùng với lễ hội làm tăng thêm sức sống của các di

sản văn hóa trong cộng đồng; làm cho những giá trị của di sản văn hoá thấm sâu vào tâm khảm từng con người và toàn thể cộng đồng, trở thành động lực phát triển của cộng đồng, của quốc gia.

5 - Tăng cường đầu tư kinh phí trong việc bảo tồn các di tích văn hóa và tổ chức lễ hội nhưng cần có sự tham gia quản lý kinh phí của người cao tuổi. Đồng thời, cũng cần tăng cường kinh phí hoạt động cho tổ chức người cao tuổi ở cơ sở để các tổ chức hội người cao tuổi địa phương có thể tham gia nhiều hơn một cách chủ động vào các hoạt động của lễ hội. Hạn chế những đầu tư xã hội hóa không lành mạnh, không phù hợp với yêu cầu bảo tồn và phát huy các giá trị truyền thống của lễ hội. Có thể giao cho tổ chức hội người cao tuổi đảm nhiệm một số công việc trong bảo quản, chăm sóc di tích, phục vụ một phần trong lễ hội để có kinh phí duy trì các hoạt động của tổ chức hội người cao tuổi ở địa phương.

6 - Khuyến khích mở rộng các lễ hội truyền thống, nhất là các lễ hội gắn với đời sống tinh thần của người dân trong các cộng đồng đang bảo quản, chăm sóc các di sản văn hóa vật thể như đình, chùa, đền, miếu và các làng nghề. Hiện nay, lễ hội đang có những ảnh hưởng tích cực nhất định đối với người dân nên cũng cần khuyến khích các địa phương khôi phục lại các lễ hội truyền thống. Bên cạnh đó, đầu tư đào tạo các thế hệ con em nghệ thuật trình diễn, các bài hát, điệu múa dân tộc để bảo tồn và lưu giữ các làn điệu dân ca, dân vũ... trong lễ hội là cần thiết. Hiện nay, nhiều làn điệu dân ca, dân vũ đang có xu hướng mai một, nhất là các điệu múa, hát, sử dụng các nhạc cụ trong thờ cúng, … do thế hệ trẻ hiện nay không thích thú với lối hát truyền thống. Do vậy, cần có kế hoạch đào tạo thế hệ trẻ nhằm bảo tồn và phát huy giá trị của nghệ thuật truyền thống trong lễ hội phục vụ phát triển. Muốn duy trì, bảo tồn thì cần có khoản kinh phí nhất định đầu tư cho người cao tuổi để tổ chức các khóa học, khóa đào tạo giúp cho người cao tuổi có thể truyền dạy lại cho các thế hệ con cháu.

Tài liệu tham khảo

1. Bùi Hoài Sơn (2006). *Quản lý lễ hội truyền thống của người Việt ở châu thổ Bắc Bộ từ năm 1945 đến nay*, Luận văn tiến sỹ, Viện Văn hoá Nghệ thuật Việt Nam.
2. Bùi Hoài Sơn (2010). Quản lý lễ hội với tư cách là di sản, Tạp chí *Văn hóa nghệ thuật*, số 12.
3. Bùi Hoài Sơn (2012). *Di sản cho ai và câu chuyện về việc tổ chức lễ hội truyền thống ở Việt Nam- Bảo tồn và phát huy lễ hội cổ truyền trong xã hội Việt Nam đương đại* (trường hợp hội Gióng). Nxb Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
4. Bùi Hoài Sơn (2013). Di sản để làm gì và một số câu chuyện quản lý di sản ở Việt Nam. *Tạp chí Di sản Văn hóa*, số 3 (44), tr. 18-22.
5. Đinh Gia Khánh (1985). Ý nghĩa xã hội và văn hóa của lễ hội dân gian. *Tạp chí Văn hóa Dân gian*, số 1, 1985.
6. Đinh Gia Khánh, Lê Hữu Tầng (chủ biên) (1993). *Lễ hội truyền thống trong đời sống xã hội hiện đại.* Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
7. Hồ Hoàng Hoa (1998). *Lễ hội - một nét đẹp trong sinh hoạt văn hoá cộng đồng.* Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
8. Lê Hồng Lý (2008). *Sự tác động của kinh tế thị trường vào lễ hội tín ngưỡng*. Nxb Văn hoá - Thông tin, Hà Nội.

9. Ngô Đức Thịnh (2007). Lễ hội truyền thống, tiếp cận lý thuyết từ góc nhìn nhân học. *Tạp chí Nghiên cứu Văn hóa*, Số 4.
10. Ngô Đức Thịnh (2007). *Về tín ngưỡng và lễ hội cổ truyền*. NxbVăn hoá Thông tin, Hà Nội.
11. Ngô Đức Thịnh (chủ biên) (2011). *Bảo tồn, làm giàu và phát huy các giá trị văn hóa truyền thống Việt Nam trong đổi mới và hội nhập.* Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
12. Nguyễn Quang Lê (2011). *Nhận diện bản sắc văn hóa qua lễ hội truyền thống người Việt*. Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội, tr.368-369.
13. Trần Quốc Vượng (chủ biên) (1994). *Tìm hiểu văn hóa dân gian Hà Nội*. Nxb Hà Nội.

Thông tin tác giả:

1. Đặng Thị Hoa, PGS., TS.
- Đơn vị công tác: Viện Nghiên cứu Gia đình và Giới
- Email: danghoa.ifgs69@gmail.com

Ngày nhận bài: 5/12/2020
Ngày nhận bản sửa: 9/2/2021
Ngày duyệt đăng: 21/2/2021